

A modern olasz történetírás vázlata¹

Az olasz (időnként itáliai) történetírás² bemutatásánál azt a bevezető megjegyzést tenném, hogy ez egy alapjában követő jellegű történetírás immár, azaz itt nem találunk egyik időszakban sem egy új, önálló paradigma kialakítását megcélzó törekvést. Ugyanakkor az olasz/itáliai történetírás rövid összefoglalása lehetőséget ad a történetírás/történettudomány alakulásában megfigyelt/megkonstruált paradigmák összefoglalására, ezen felül persze számos olyan jelensége és alakja van (mondjuk a híres „microstoria”), amely jelentős szerepet játszott az említett fejlődési folyamatban, s nem feledkezhetünk meg az olasz történetfilozófia kiemelkedő alakjairól sem, akiknek természetesen egyetemes történeti jelentőségük is van.³

Ha a paradigmák mentén történő összefoglalásnál tartunk ki, akkor csak emlékeztetni kell arra a korábban elmondottakból, hogy az ún. kritikai történetírás számos jelensége a 16–18. században itáliai területen alakult ki. (Amint erről szintén esett már szó, ennek – egyebek mellett – a történelem önállósodása szempontjából volt kiemelkedő jelentősége.⁴) Olyan jelenségekre, irányzatokra lehet itt utalni, mint az itáliai humanizmus, persze ennek nemcsak forrásgyűjtő, forráskritikai alakjai, hanem a teoretikus Macchiavelli és pl. Gucciardini⁵ is megemlítendők itt. Szó esett korábban a híres itáliai trattatisti–erudizioni disputáról is ebben az időszakban, amely kitűnően bizonyítja (vagy inkább jelzi/kifejezi), hogy a korszak egyik fő jellegzetessége a történelem szemszögéből az irodalom és a tudományos jelleg közötti átmenetiség, ingadozás. Mint ismeretes, a vitában részt vettek egyik oldala a történelem művészi, irodalmi, retorikus jellegét hangsúlyozta, s fő céljának a gyönyörködtetést tekintette. Ezzel szemben a másik oldal, amely már több vonatkozásban támaszkodott az ún. erudita tudósok eredményeire, pl. forrásgyűjteményeire vagy a segédtudományok terén megtett kezdeti lépéseire, a történelem önálló, tudományos, autonóm módszereken alapuló jellemzőit domborította ki. Utóbbinak azután emblematisz képviselője a korszakban a neves Muratori⁶, aki „Rerum Italicarum Scriptores” című gyűjteményében az erudita forráskiadás olyan művét hozta létre, amely számos más edíció számára is példaképpel szolgált, s a kérdéskörnek az utókor számára is (maig) leginkább hasznosítható segédeszköze.⁷

A 18. századi itáliai történeti gondolkodás legkiemelkedőbb egyénisége persze a korábban már szintén említett (s többször hivatkozott) Vico⁸, aki egyúttal általában, egyetemes szempontból is a modern történeti gondolkodás egyik úttörője és kiemelkedő képviselője (akinek alapvető hatása Michelet-től kezdve Crocén és Collingwoodon keresztül I. Berlinig számos történész-gondolkodó életművében kimutatható).⁹

Mint a korábbiakban erről szintén szó esett, Vico alapvetően két szemszögéből alapozta meg a modern történetelméletet: egyrészt ismeretelméleti szemszögéből, amikor is az „Új tudomány”¹⁰ című művében már a 16–18. században önállóvá váló természettudományokkal szemben is felvetette a történelem tanulmányozásának önállóságát. Nevezetes „verum ipsum factum”, illetve „verum et factum convertuntur” elvével ugyanis arra mutat rá, s annak kimunkálására fektet roppant hangsúlyt, hogy a természet megismerésével szemben (amely egy kész, befejezett lét, s így Isten műve) a történelem az embernek saját magának az alkotása, és ezen alapul a megismerése is. A történelemben ebből következően szubjektum és objektum nem állnak szemben egymással, hiszen az ember saját történetének egyszeriben alanya, szerzője és tárgya is, s a megismerése így tulajdonképpen itt a kettő közösségén, azo-

nosságán alapul; tehát azon, hogy a megismerő és a megismert is ember, az emberi nemhez tartozik, s így kereshetők a történelemben általánosságok, amelyek nem a dolgok általánosságán, közösségén, hanem a nembeli közösségen alapulnak. Mindennek persze alapvető konzekvenciája a történelem alakíthatóságába, a cselekvésbe vetett meggyőződés is, s egy másik (ezzel persze a lehető legszorosabban összefüggő) konzekvencia – de előfeltevés is –, hogy minderre az erkölcsi kérdések és momentumok felvethetősége és érvényesíthetősége miatt van szükség. Mindez ugyanis előfeltételezi annak a hitét, hogy a történelem – a természettel szemben – az alakíthatóságnak, a szabadságnak a területe, hiszen erkölcsi kérdéseket, szempontokat (amelyek még H. Butterfield, I. Berlin vagy H. White számára is a legfontosabbak a történelemben) csak ennek tételezésével lehet érvényesíteni.¹¹

Mint szó esett róla, Vico nemcsak ismeretelméleti szempontból/szemszögből alapozott, hanem a történelem általános menetéről is volt mondanivalója (amit a fentiek értelmében téves törvénynek tekinteni), ez pedig a történelem nevezetes hármasság tagolása, illetve a *corso-ricorso*-ról [föllandulás és hanyatlás/visszatérés] szóló tézis. Előbbi szerint minden nagyobb történelmi kultúra bejárja az istenek kora-hősök kora-emberek kora fázisait, amelyben többek között (mondjuk a francia felvilágosodással, Condorcet-val szemben) az is újszerű, hogy saját korát (tehát az emberek korát) nem tekinti a fejlődés végpontjának, sőt a történelemben, tehát a hármasság korszakolásban megfigyelhető racionalizációs, demokratizációs folyamatot nem előremutatóként, haladásként, hanem ellenkezőleg, depravációként és hanyatlásként értelmezi. Vico véleménye szerint is ugyanis a tudományos kritikában megfogalmazódó racionalitással szemben a vallás és a művészet a kultúra erkölcsi értékeit megfogalmazó/megtestesítő összetartó ereje és instrumentuma, ami pl. a nagy alkotásoknak is nélkülözhetetlen előfeltétele.

Mindebből pedig úgy konstituálódik a *corso-ricorso* tézis, hogy a kultúrák az olasz filozófus szerint nem egymástól független monászok, az említett hármasság folyamán végbemenő depraváció nem hoz magával végleges romlást és pusztulást, hiszen a következő kultúrában – Vico szerint mondjuk az antik után felbukkanó/felemelkedő nyugat-európaiban – mindez egy magasabb fokon újakezdődik, s a kultúrák e spirális mozgása, „fejlődése” és alakulása jelenti/adja-határozza meg a történelem mozgásának irányát.¹²

A továbbiakban pedig a 19. századi olasz történetírásra is érvényes¹³, hogy követi a Nyugat-Európában felbukkanó/konstituálódó történetírói/történettudományos paradigmát, annak minden konzekvenciájával együtt. Tehát alapvetően itt is a rankei minta és a politikatörténelmi, nemzeti szemszög érvényesül, s német módra és elsődlegesen német hatásra alakul ki a professzionális történettudomány intézményrendszere (amelynek során persze nagy, saját elődként pl. Muratorit emelik ki.) Itt is létrejönnek a (Muratorit is folytató) nagy forrásgyűjtemények és folyóiratok (a legjelentősebb – a *Historische Zeitschrift* mintájára – a híres „*Rivista storica Italiana*”)¹⁴, kialakul a szemináriumi rendszer, valamint a kutatókat összefogó szakmai társulat is.¹⁵

A *Rivista storica Italiana* mellett a szakszerűsödő történetírásnak olyan intézményei jönnek létre ebben az időszakban, mint pl. az *Istituto storico italiano* (általában fogja össze a történelmi kutatásokat), a *Scuola di diplomatica, paleografia et archivio* (az *École des Chartes* itáliai megfelelője) vagy a forrásközlés alapvető folyóirata az *Archivio storico italiano* (egyik alapvető numizmatikai forrásgyűjtemény a *Corpus Nummorum Italicorum*). Megjelennek a professzionális intézményrendszerének olyan további szervezeti tartozékai is, mint a történelmi biográfiák (*Dizionario Biografico degli Italiani* – természetesen a nemzeti, azaz az itáliai történelem kiemelkedő egyéniségeit megörökítve), a későbbiekben a nemzeti bibliográfia (*Bibliografia Storica Nazionale*), vagy a nemzeti tör-

ténelem „mesternarratívájának” dicső eseményeit, korszakait a középpontba állító nemzeti múzeum is.¹⁶ Meg lehet itt jegyezni persze, hogy ez a fajta professzionalizmus azért – a politikai viszonyok folytán is – részben későbbi, részben töredékesebb, mint pl. a német vagy a francia, ráadásul ezt a folyamatot a későbbiekben jelentősen megtörte Mussolini fasiszta diktatúrája.

Amint a fentiekben erről esett szó, ráadásul, ez a professzionalizálódás együtt járt számos ideológiai, retorikus motívummal is (ez persze másutt is így volt). Ennek egyik döntő eleme volt az állami-politikai kérdések középpontba állítása, például az itáliai *communé-k*, városállamok keletkezésének kérdése is. Ebben széles körben elterjedt felfogás volt, hogy mindez – azaz a szabadság demokratikus intézményei – Itália északi részének a germánok (longobárdok és gótok) hódításából eredeztethető. A germánok ugyanis – itt az amerikai „germ theory”-ra ismerhetünk – eleve (Tacitus szerint is) a szabadság, a demokratikus intézmények hordozói s mindez a Délel szembeállított – faji zöngéjű – kulturális felsőbbrendűség ideológiája.¹⁷

Alapvető feladatának tekinti a történetírás a nemzeti/olasz állami egység megvalósításának szellemi előkészítését, amelyben pl. a történészként is neves Cesare Balbo¹⁸ személyesen is közreműködik, s ezért a közös olasz nemzeti múlt olyan témái kerülnek előtérbe, mint az idegen hódítók elleni közös küzdelem (szicíliai vecsernye), vagy akár Macchiavelli és Guicciardini életművének méltatása.^{19, 20}

A század második felének fő jelensége tehát az említett professzionalizmus kialakulása, a maga intézményeivel (szakfolyóiratok, levéltárak stb., valamint – a korábbiakon felül – még például a jelentős forrásgyűjtemények²¹, segéd- és rész tudományok kiadását, illetve megjelenését emelhetjük ki). Ennek fő képviselői – a jelzett ellentmondásokkal – például Pasqual Vilari, Ripamante, C. Cantu, Amari, Casanova később Ruffini, aki már a modern alkotmánytörténetet előlegezi meg. B. Croce nagy művében²² jelentős hangsúlyt helyez a század második felében az egyes rész tudományok, így az ókortörténet, a művészettörténet, az irodalom (F. de Sanctis például) és filozófiatörténet bemutatására is. (A történetelmélet képviselői közül különösen a pozitívizmus eszméire esküvő Cattaneo emelkedik ki.) A század utolsó évtizedében pedig felbukkan a marxizmus (történelmi materializmus) is, főként Labriola munkásságában, aki a korábbi politika-történeti dominancia után a gazdaság, a társadalom, a belső szociális konfliktusok vizsgálatát állítja előtérbe, a doktrína általános elveinek megfelelően.²³

A modern olasz történeti gondolkodás (és egyúttal szintén a modern történeti gondolkodás) egyik legkiemelkedőbb, valóban emblemikus egyénisége azonban természetesen Benedetto Croce²⁴, akinek alapvető tevékenysége már a két világháború közötti időszakra vezet át, sőt akkorra is esik.

Crocénak, mint ismeretes, volt egy rövidebb marxista korszaka is, de alapvetően talán a szellemtörténeti, de leginkább a neohegeliánus irányzattal rokonítható. Utóbbiból is következik, hogy a történelemmel és a történetelmélettel kapcsolatos művek alapvetően filozófiai működésében, amit olyan alkotások fémjeleznek, mint pl. a Vidoról írt könyve²⁵, illetve „A történetírás története és elmélete”, „A történelem és szabadság”, a nevezetes „A történelem, mint gondolat és tett”, valamint számos egyéb, például a 19. századi olasz történetírásról készített munkája²⁶.

Croce történelemmel összefüggő gondolatai közül főként a prezentizmusról és az abszolút historizmusról való nézetei a leginkább ismertek és a leginkább elemzésre méltók. Ezzel összefüggő gondolatmenetének a kiindulópontja a történelem és krónika (egyes általános) különbsége (de összefüggése is), amelynek értelmében – s itt a neokantiánusokhoz csatlakozik – a történeti tudás alapvető jellemzője /összetevője az időbeliség (a konkrét térben és időben levő, közvetlen szubjektumról teszünk valamilyen kijelentést a történelem

tanulmányozása során), amit alapjában a kronológia rögzít, s amely lényegileg különbözteti meg a történeti tudást a tudás minden más formájától (így a természettudományoktól és a matematikától is). Az egyes eseményeknek, a kronológiának a tudása/ismerete azonban természetesen még nem történeti tudás (nem birtoklása semmiféle igazságnak), csak rossz, extenzív végtelen – mondhatnánk Hegellel, akit itt egyáltalán nem a hajánál fogva ráncigáltunk elő –, a történelemben is van valamiféle rend és „általános”, ez azonban nem a törvényszerűnek és az ismétlődőnek, hanem a lényegesnek és a fontosnak az általánosá.²⁷ Amit Croce végső soron úgy fogalmaz meg, hogy a történeti események (a tények, a kronológia) úgy kapják meg jelentésüket, „értelmük”-et és fontosságukat, hogy a jelenre vonatkoznak, az igazi történeti munka nem is más, mint a saját kora (akár politikai) kérdéseiben való erkölcsi-morális állásfoglalás s a történeti munka tulajdonképpen ettől (tehát a morális mondanivalótól) kapja meg a jelentőségét.

Mint látható volt a gondolat nem teljesen új (egyáltalán nem az), s Croce maga is megvallja, hogy igen nagy mértékben kötődik Vicohoz és Hegelhez.²⁸ Ami igazán új és lényegi az egyrészt az, hogy Croce a történetírás erkölcsi érvényét/relevanciáját kifejezetten politikai állásfoglalásként határozza meg (azaz egyenesen ösztönöz a történésznek a saját kora politikai kérdéseiben való állásfoglalására – hiszen ettől kapja általánosságát a történeti tudás). Másrészt az említett abszolút historizmusnak²⁹ a tézise is új/novum, merthogy Croce a történeti tudást a legmagasabb rendű tudásnak tekinti, ez ugyanis nem pusztán a valóság rekonstrukciójára és rögzítésére (vö. a korábban említettekkel), hanem alakítására és megváltoztatására is irányul. Ezzel azonban erkölcsi jellegűvé is válik s a történelem éppen azért a legmagasabb rendű tudás, mert ebben – a történelem, a valóság alakításában/alakíthatóságában – alapvetően az emberi szabadság megvalósításának és megvalósíthatóságának, az emberi önmegvalósításnak a terrénuma, ahol szubjektum és objektum nem esnek szét, vagy nem állnak egymással szemben.³⁰

Megjegyzendő, hogy Croce mindezt konkrét történeti munkában is érvényesíti, pl. a 19. századi Itáliáról írott történetében³¹, amelyet az olasz fasizmus regnálásának idején írt, s éppen ezért a 19. századi olasz történelmet az egyéni szabadság, a liberalizmus történeteként mutatta be (s nem mondjuk alacsonyabb rendű és magasabb rendű fajok küzdelmeként), csakis és kizárólag attól a motívumtól vezérelve, hogy saját korának alakításában, a fasizmussal szembeszegezett humanizmus megvalósításában ennek hangsúlyozása szükséges, s csak így kapja meg a 19. századi olasz történelem is az „igazság”-át.³²

Hozzá kell tenni mindehhez, hogy Croce mellett még egyéb képviselői is voltak a kifejezetten szellemtörténeti irányultságú történetírásnak ekkor Olaszországban, így például a hatalmi kérdések fontosságát történelmi realitásnak tekintő Ferrero³³, aki szerint örök-béke tervek és a hatalom megszüntetése helyett sokkal inkább annak humanizálására van szükség. Ismeretes azután Ferrero műve a Római Birodalom hanyatlásáról, amellyel nyilván saját korának üzen, illetve annak kríziséhez, a válsághoz általában keres történelmi szüzsét és előképet a szóban forgó témában (tehát a római dekadenciában).³⁴

De meg kell említenünk a már érintett marxizmust is, amelynek számos kiemelkedő teoretikusa tevékenykedett olasz földön, Labriolától Gramsci-ig és Banfi-ig.³⁵ Az ő teoretikus munkáikban is alapvető szerepe volt a történetelméletnek, de nagy hatásuk mindezekelőtt az olasz gazdaság- és társadalomtörténetírás, valamint a munkásosztály története feldolgozásának a megindulása volt, már a 19. század végétől kezdődően. Közülük talán A. Gramscit lehetne kiemelni³⁶, aki hatalom-, pontosabban hegemonia-elméletével – s így Machiavelliről írott, mindezzel nyilvánvalóan összefüggő tanulmányaival – akár a posztmodern teoretikusoknak is municiót adhatott a tudás, politikai intézmények stb. hatalmi legitimitációs beágyazottságáról való elméleteihez.³⁷

A második világháború utáni olasz történetírásban alapvetően három irányzatot különböztethetünk meg.³⁸ Egyrészt változatlanul tovább élnek az eszmetörténet crocei hagyományai (és persze maga Croce is). E nézeteket mindenekelőtt a híres ókortörténészek, A. Momigliano, illetve Gaetano de Sanctis, valamint pl. Franco Venturi, rajtuk kívül a Meinecke-tanítvány (olasz Meinecké-nek is titulált) Federico Chabot, Adolfo Omodeo, D. Cantimori, Rosario Romeo, részben Papini képviselték.³⁹ Az irányzatra jellemző volt egyfajta hegelianus, neoidealista megközelítés, azaz a történelemben mindenekelőtt az eszmék történetére összpontosítottak (ezek szerintük a történelem fő mozgatórugói), fontos szerepet szántak az államnak és a külpolitikának (általában a hatalmi kérdéseknek a rankei „Der Primat der Aussenpolitik” értelmében), az erkölcsi értékeket megtestesítő nagy egyéniségeknek, s határozottan kételkedve fogadták a szociológiai megközelítést, a kvantitatív módszerek alkalmazását, amivel szemben inkább a hermeneutikát preferálták.⁴⁰ Fontos és jellemző álláspontjuk a nemzeti szemszög elfogadása is, pl. a Risorgimento-t (s pl. Cavour-t⁴¹) – ellentétben Gramsci véleményével – az olasz történelem kiemelkedő periódusának tartották, illetve az olasz nemzeti-állami szempontokat igyekeznek – alkalmanként a katolicizmus jegyében (itt jelentős hatása volt többek között Jacques Maritain-nek is⁴²) – az európai, sőt univerzális értékekkel kiegészíteni, egyensúlyba hozni, s mindezzel a nyugat-európai (persze a Szovjetunióval szembehelyezett) szellemi-gazdasági-politikai közösség eszmei előkészítőiként is szerepelnek.⁴³

Az eszmetörténeti irány mellett jelentős szerepet játszik a háború után a marxista-marxizáló irányzat⁴⁴, amely főként Gramsci vagy Labriola nyomdokain halad, olyannyira, hogy Gramsci nevére elnevezve külön intézet is alakul a háború után. A marxista irányzat fő reprezentánsai ekkor a történetírók körében E. Sereni, C. Cipolla, E. Collotti, L. Satriani, R. Battaglia, később a részben a microstoria irányba váltó E. Grendi, C. Poni, Portelli.⁴⁵

A marxista irányzatra jellemző volt az élénk politikai érdeklődés (többben közülük a kommunista párt tagjai is voltak), az olasz nemzeti múlt mítoszaival (Risorgimento, reneszánsz) való harcos leszámolás, a közelmúlt és jelen (főként persze a fasizmus) erőteljes bírálata, általában a belső társadalmi konfliktusokra való összpontosítás (osztályharc), a társadalmi egyenlőtlenségek elleni küzdelem, az Olaszországban különösen virulens problémának számító Mezzogiorno, azaz Észak és Dél konfliktusának, egyenlőtlen fejlődésének, Dél-Itália elmaradottságának a középpontba helyezése, amelyet radikális társadalmi reformokkal (nagybirtok felosztása, iparosítás) kívántak orvosolni. Módszertani vonatkozásban harcosan szembeszálltak a croce-i „etiko-politika”-i történetírással, s hermeneutika helyett inkább a szociológiai módszerekkel éltek, a marxizmus módszertani elveinek megfelelően egyének helyett inkább a „tömeg”-ek, a szélesebb, alsóbb, „elnyomott” szubaltern társadalmi rétegek (parasztság, munkásosztály) történelmének feltárására irányuló kvantitatív-strukturális történészai megközelítést preferálták.⁴⁶ Hozzá lehet tenni azonban, hogy ez a fajta (a történetírás és a társadalom együttes modernizációját mindenek elé helyező) megközelítés felemásra sikerült: részben kelet-európai társaikhoz hasonlóan az olasz marxista történészek is alkalmanként túlságosan kötődtek a politikai doktrínáikhoz (jelentős lelkiismereti konfliktust okoztak a különböző szovjetellenes, antisztálinista felkelések brutális fegyveres leverései, így 1956 is⁴⁷), s a mozgalom, jelesül a munkásmozgalom története gyakran felülírta a „tudományos”, társadalomtörténeti szempontokat, ami a politikai eseménytörténetben való megrekedéshez vezetett.

Mindez már átvezet a második világháború utáni olasz történetírás harmadik nagyobb irányzatához, a hagyományos értelemben vett politikátörténethez⁴⁸, amely persze jelentős újdonságot itt is produkált – nyugat-európai párhuzamaihoz hasonlóan –, nevezetesen a jelenkortörténet műfaját (ennek folyóirata is ekkor alakult, „Rivista di storia contemporanea”

címmel⁴⁹). Az irányzat leginkább ismert képviselői az említett R. Battaglia, valamint Albertini, C. Pavone, Vigezzi s főként persze Mussolini fíradhatatlan monográfiája Renzo de Felice⁵⁰ (de ide sorolhatjuk az önéletírás olyan munkáit is, mint Ciano gróf, Luigi Longo vagy Emilio Lussu visszaemlékezései, naplói, valamint a gyakorló politikusok, mint pl. Spadolini vagy G. Andreotti⁵¹, sőt talán I. Montanelli történetírói munkáit is⁵²). Ez a politikai történetírás elutasította mind a társadalomtörténeti, mind a hermeneutikus módszert (általában is kö-zömbös, gyanakvó volt a teóriával, „nagy elméletek”-kel szemben s inkább az empiriához, a forrásközeliséghez – ebben döntöek a diplomáciai iratok voltak –, tehát a rankei „wie es eigentlich gewesen”-hez ragaszkodott. Fő témáik az első, illetve a második világháború, az olasz fasizmus, a spanyolországi háború, az etiópiai hadjárat, a második világháború utáni politikai fejlemények stb. voltak, persze sok vonatkozásban a 19. századi olasz történelemhez is visszanyúltak.⁵³ Politikai nézeteiket többnyire az alkalmanként kifejezetten ortodox konzer-vativizmus és nacionalizmus, nemritkán harcos antikommunizmus jellemezte, aminek követ-keztében pl. a fasizmus és Mussolini iránt is bizonyos megértéssel közeledtek. (Természetesen mindez pl. R. Battagliára nem érvényes, hiszen ő baloldali, kommunista történész.)⁵⁴

Persze ez az ortodox politikátörténeti irány is töltődhetett bizonyos esetekben (vö. fa-sizmus értelmezések⁵⁵) társadalomtörténeti elemekkel, legnagyobb formaváltozását talán mégis inkább az ún. emlékeztörténeti kutatásokban élte meg az 1990-es, 2000-es évek-ben, erről a későbbiekben lesz még szó.⁵⁶

Az olasz történetírás háború utáni jelenségei közül talán a leginkább eredeti (és valóban a történetírás paradigmáit feszegető) irányzatának a hetvenes években felívelő és kibonta-kozó ún. „microstoria” tekinthető.⁵⁷ Ez az új irányú tájékozódás folyóirati formában/szin-ten is megjelenik, hiszen ekkor indul az ilyen jellegű kutatásoknak és az ezzel összefüggő elméleti kérdéseknek nagy teret szentelő, tekintélyes folyóirat, a „Quaderni storici” is.⁵⁸

Bár többen megkérdőjelelik az olasz „microstoria”-nak a posztmodernnel való összekapcsolható-ságát, kétségtelen, hogy a posztmodern egyik legjelentősebb teoretikusa, Umberto Eco⁵⁹ sok tekintet-ben legalábbis érzékelteti, jelzi a microstoria mögött meghúzódó elméleti alapállást. Eco azután már csak abból a szempontból is embléma, hogy legismertebb műve, „A róza neve”⁶⁰ alapvetően történeti témájú, s nem lehet kétséges, hogy Ecot felfogása megalkotásakor jelentős mértékben befolyásolták a történelem megismerésével/megismerhetőségével összefüggő elméleti megfontolások.

Mint ismeretes, Eco egyébként a szemiológia (jeltudomány) professzora s „A róza nevé”-ben is felbukkanó fő problémája (amely akár a középkori nominália–reália vitához is kapcsolható), hogy fogalmaink, a valóságot megnevezni kívánó jeleink és eszméink mennyiben adják vissza ezt a realitást, mi pl. a jel, a jelölő és a jelölt közötti viszony? Eco szerint – amely persze más művekben, például a szintén roppant ismert „Nyitott mű”-ben⁶¹ (Opera aperta) is megjelenik – egyértelmű válasz nincs a kérdésre, illetve a különböző művészeti ágakban (akár a filmben és az irodalomban) nagy szerepet játszó re-alizmuselméletek mögötti tükrözés-teória biztosan nem igazolható (s így az csak trükkö-zés-teória legfeljebb), hiszen a valóságnak számtalan megközelítési/interpretációs módja lehetséges, a jel és a jelölt közötti viszony messze nem egyértelmű. (Így Vilmos mester detektívtörténetének lényege is nem a gyilkos megtalálása, hanem keresése.) Sőt a jelek (tehát a nyelv) tulajdonképpen – mint Saussure-nél – nem is egy rajtuk kívüli valóságra vonatkoznak, illetve annak leképezései, hanem ők maguk konstituálják ezt a valóságot, s bármiféle „értelem” is ezért nem a külső realitásra, hanem a jelek egymásra való vonatkozásában jön létre.

Ahogy szó volt róla, sokan vitatják mindennek a posztmodernnel, illetve a „microstoriá”-val való összefüggését, jóllehet számos érv szól amellett, hogy Eco mindezzel – a többi

posztmodern teoretikushoz hasonlóan – a történelem pluralitását, perspektivikus és konstruktív jellegét hangsúlyozza, ami egyértelműen involválja a nagy történelmi narratívákkal való leszámolást, a történelem strukturális/tudományos jellegébe vetett hit megrendülését, a történetmondás rehabilitálását, az egyének (a szubjektumnak és a szubjektívnek) mint a történelem aktorának a visszatérését: mindez végső soron pedig a mindennapokhoz, a triviálishoz, az ironikus hangnemhez és így a történelem antropológisztikus megközelítéséhez való fordulást jelenti, amelyek végső fokon a microstoria legfőbb konstituensei közé tartoznak.⁶²

Ennek a microstoriának azután természetesen számos képviselőjét megnevezhetjük, a leginkább ismertek közül elég itt megemlékezni pl. C. Ginzburg, G. Lévi, O. Raggio, M. Montanari, C. Cipolla, L. Benevolo, S. Cerutti, M. Gribaudi, R. Sarti, E. Cantarella, G. Pommata nevét.⁶³ Rájuk – a köztük meglévő jelentős különbségek (hogy kik érkeztek pl. egyenesen a marxizmusból) mellett többé-kevésbé jellemző a korábban regnáló társadalomtörténeti-strukturális paradigmával való szembefordulás, illetve a társadalmi folyamatoknak, a társadalmi hálónak (vö. Cerutti⁶⁴) egy olyan jellegű vizsgálata, amely nem azt emeli ki, hogy az egyéni cselekedeteket hogyan befolyásolják a társadalmi determinánsok (pl. osztályhelyzet), hanem ő maga hogyan alakítja/alkotja meg egyáltalán ezeket a szövedékeket.

De említhetnénk elméleti/fogalmi apparátusukból a nevezetes „kivételesen normális” kategóriáját is, amely arra hívja fel a figyelmet, hogy nem statisztikai általánosságok vagy kiszámolható „longue durée” formájában keresik a történelem igazságait, hanem egyedi esetek, történetek elmesélésében, ami – mint erről is szó esett – a kvalitatív, elbeszélő, narratív formákhoz való vonzódást is előfeltételez. A „kivételesen normális” (eccezionalmente normale)⁶⁵ így az egyedire, a különösrre, az eltérőre, a nem konvencionálisra, a szokatlanra és a margóra összpontosít, ami egyedinek számít, de gyakran éppen ezáltal mutathatók be egy társadalom vagy egy kultúra, de leginkább kulturális közeg sajátosságai, mentalitása és viselkedési kódjai.

Mindezen (még hosszasan taglalható) problémáknak egyik legismertebb műve, Carlo Ginzburg ma már klasszikusnak számító könyve, „A sajt és a kukacok”, amely egy 17. századi molnár világvéleményét értelmezi.⁶⁶ Forrásanyagát inkvizíciós perek iratai képezik, amelyek egy korabeli molnár (Menocchio) kétszeres perbefogásáról szólnak, aki öntörvényű, a fennálló hatalom normáitól eltérő módon elmélkedett a világ dolgairól és teremtéséről. Ennek során jutott arra a következtetésre, hogy mindehhez nincs szükség Isten létének (egy teremtő szubjektumnak) a feltételezésére, hiszen a világ önmagától (az anyagból) is megteremtődhetett, létrejöhetett, hasonlóan ahhoz, ahogy a sajtból is kinőnek a kukacok. Ez nyilván a fennálló hatalom minden porcikáját, eresztékét veszélyeztető, provokatív nézet volt, amelyet kétszeri inkvizíciós per után a falusi molnár végleges elítéltetése, a társadalomból való eltávolítása, tehát kivégzése követett. Menocchio személye így mindösszesen a történelemből kiszorult alsóbb társadalmi rétegek, a nép, a történelem hallgatag névtelenjeinek vagy veszteseinek történetét is jelenti⁶⁷, amely természetesen a microstoria (és a posztmodern) szemében ugyanolyan értékű, önálló és autonóm narratíva, mint a fennálló hatalomé, illetve a győzteseké.⁶⁸

A második világháború utáni idők jelentős irányzataként kell megemlítenünk a változatlanul nemzetközi jelentőségű olasz ókortörténetet⁶⁹ is, amelynek egyik kiemelkedő reprezentánsa Arnaldo Momigliano⁷⁰, aki számos historiográfiai munkában mutat rá az ókori antikváriusok és a 16. századtól felbukkanó forrásgyűjtő, erudita iskolák közötti folytonosságra is.

Kiemelkedő jelentőségűnek tarthatjuk ebben az időszakban is pl. az olasz művészettörténeti kutatásokat, elég csak M. de Michellinek⁷¹ az avantgádról vagy az Abis – De Logu⁷² szerzőpárosnak a velencei festészet fénykoráról írott munkáira gondolnunk.

Az utóbbi évek egyik legjelentősebb vállalkozása az olasz történetírásban a Pierre Nora által kezdeményezett „Les lieux de memoire” olasz megfelelője, az „I luoghi della memoria” elkészítése⁷³, amelynek spiritus rectora az olasz emlékezetkutatások régi értője, M. Isnenghi⁷⁴. Az olasz szintézis sok tekintetben persze különbözik a francia eredetitől, például csak az olasz egység kialakulásától vázolja a legfontosabb emlékezeti helyeket. Ennek azonban olyan fontos összetevői vannak a szerzők szerint, mint az ünnepek, a kiemelkedő személyek (Garibaldin, Mazzinin, Mussolinin keresztül egészen Aldo Moro meggyilkolásáig), az egyes történelmi események (Marcia su Roma, spanyol háború, a második világháború, 1968) a calcio, az utcanépek, az olasz opera, film de Pinocchio, a Giro d’Italia vagy a maffia is. Természetesen itt is felvetődnek az olasz nemzeti identitásnak ez emlékhelyekben rögződő kritikus, vitatott pontjai is, de éppen e kérdések feszegetése, napirenden való tartása az ilyen jellegű kutatások egyik fő célkitűzése.

Az Isnenghi által szerkesztett kötetek mellett az utóbbi évekből számos emlékezzettörténeti munka megemlíthető (Contini, G. Gribaudi, Luzzatto⁷⁵ és sokan mások tollából⁷⁶), amelyek kiterjednek az olasz első világháborús részvétel, az olasz fasizmus és a koncentrációs táborok, valamint az ellenállás (Kefalónia⁷⁷) és a hevesen vitatott partizánmozgalom, a háború végén elkövetett bosszúszárlások (foibe), illetve pl. az Aldo Moro-ügy változatlanul az assmanni „kommunikatív emlékezet” fogalmával leírható, azaz vitatott, nem megszilárdult, heves vitákat kiváltó kérdéseire.

Mit lehet összességében elmondani az olasz történetírásról, azaz, hogyan lehet összegezni az itt elmondottakat?

Bár a bevezetőben inkább az olasz történetírás/történettudomány követő jellegét hangsúlyoztam, az utána következőkből kiderült, hogy ennek számos nemzetközi szinten is számon tartott, európai rangú képviselője volt és van, a középkortól napjainkig, s egyes irányzatai (pl. a „microstoria”) kifejezetten eredetit, adott esetben egyenesen mintákat jelentettek más országok történetírása/történettudománya számára is. Mindezek felül európai horizontúnak számít az olasz (illetve itáliai) történetfilozófia is Joachimus de Fioretól, Vico-n és Crocén, sőt Gramsci-n (illetve az olasz marxizmuson) keresztül egészen Eco-ig, amelynek egyik fő erénye/ismérve a történeti tudás filozófiai megalapozása, illetve annak autonómiája melletti kiállás. Mindezek alapján joggal állíthatjuk, hogy az olasz történetírás sok tekintetben európai léptékű, s mindenképpen beletartozik a nagy nemzeti történetírások (francia, angol, német) élvonalába, tehát a történetírás történetének folyamatában alapvető ennek számon tartása is.

JEGYZETEK

1 Részlet egy készülő historiográfiai összefoglalásból.

A publikáció elkészítését a TÁMOP 4.2.1./B-09/1/KONV-2010-0007 számú projekt támogatta.

A projekt az Új Magyarország Fejlesztési Terven keresztül az Európai Unió támogatásával, az Európai Regionális Fejlesztési Alap és az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

2 Az olasz történetírásról vö. Storia della Storia. Per cura di Angelo de Gubernatis. Milano, 1884. (Természetesen a 19. századi, illetve és főként az azt megelőző időszakokra.)

A 14–18. századra kiemelkedő még Fueter. Részben M. Ritter. Vö. Eduard Fueter: Geschichte der neueren Historiographie. München, 1911.

Moritz Ritter, *Die Entwicklung der*

Geschichtswissenschaft an den führenden Werken betrachtet. Druck und Verlag von R. Oldenburg, München und Berlin, 1919.

Illetve A. Momigliano: *Mabillon's Italian Disciples.* In uó: *Essays in Ancient and Modern Historiography.* Wesleyan University Press, Middletown, Connecticut, 1977. 277–293. o.

Általában még az antikvárius történetírás fogalmához és képviselőihez uó: *The Classical Foundations of Modern Historiography.* University of California Press. Berkeley Los Angeles Oxford 1990. Különösen a „*The Rise of Antiquarian Research*” című tanulmány. 54–79. o. A 19. századra Donald R. Kelley: *Fortunes of History. Historical inquiry from Herder to Huizinga.* Yale University Press. New Haven-London, 2003.

Italie par Georges Bourgin. In: *Histoire et historiques depuis cinquante ans.* I-II. (Méthodes, organisation et résultats du travail historique de 1876 à 1926.) Librairie Félix Alcan, Paris, 1927. 2191–232. o.

Valamint B. Croce: *Storia della storiografia italiana nel secolo decimonono.* I-II. Bari, 1930.

L. Bulferetti: *La storiografia italiana dal romanticismo a oggi.* Milan, 1957.

A huszadik századhoz:

Delio Cantimori: *Storici e storia: metodo, caratteristiche e significato del lavoro storiografico.* Torino, Einaudi, 1971.

Rosario Romeo: *Italia moderna fra storia e storiografia.* Felice le Monnier-Firenze, 1977.

Claudio Pavone: *Italy: trends and problems.* In: *The New History. (Trends in Historical Research and Writing Since World War II.)* Edited by Walter Laqueur & George L. Mosse. Harper Torch Books. Harper & Row, Publishers, New York and Evanston. 1967. 48–76. o.

Donald R. Kelley: *Frontiers of History. Historical Inquiry in the Twentieth Century.* Yale University Press. New Haven & London, 2006.

Lutz Raphael: *Geschichtswissenschaft im Zeitalter der Extreme. (Theorien, Methoden, Tendenzen von 1900 bis zur Gegenwart.)*

Szekeres András: *Az 'ellentörténet-től' a mikroelemzésig: társadalomtörténet Olaszországban.* In: Bódy Zsombor – Ö. Kovács József (szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe.* Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 187–207. o.

Az intézményekhez legújabbban vó. Italy (Mauro Moretti and Ilaria Porciani.) In: *Atlas of European Historiography. (The Making of a Profession.)* Edited by Ilaria Porciani and Lutz Raphael. Palgrave Macmillan, New York, 2010. 115–122. o. A történetfilozófiához vó. például Kelemen János: *Az olasz hermeneutika Crocétól Ecoig.* Kává Kiadó, Budapest. 1998.

Egyes kiemelkedő történetészekről például Erich

Cochrane, John Tedeschi: *Delio Cantimori: Historian (1904-1966)* *Journal of Modern History*, 39(1967) 438–445. o.

S. William Halperin: *Francesco Ruffini (1873-1934).* In: *Essays in modern european historiography.* Edited and with an introduction by William Halperin. 266–288. o.

- 3 Mivel ez az összefoglalás mindenekelőtt az újkori történetírás történetére összpontosít, nem cél itt a teljes olasz, illetve itáliai történetírás bemutatása. A középkori előzmények közül elég így itt talán annak megemlítése, hogy az itáliai történetírásban is megfigyelhetők az általános európai történetírás műfajai. Így az évkönyvek (pl. Monte Cassino), a gesták (vö. pl. Cassiodorus), a krónikák mindkét változata (vö. pl. Liutprand, Dino Compagni, illetve Joachimus de Fiore, a legendák (Vö. pl. Jacopo de Voragine gyűjteménye). Érdemes azután megemlíteni – részben a magyar történelemmel kapcsolatos vonatkozásai miatt – a 14–15. századi városi krónikákat, külön a három Villani Firenzei történeteit, amelyek tárgyközből adódóan is egyfajta racionálisabb, világiasabb szemléletet képviselnek s fő szűzségük a polgárságtörténet.

Mindebből egyetemes történeti jelentőséggel (már csak műfajából adódóan is) leginkább Joachimus de Fiore történetfilozófiája bír, aki – sok tekintetben adaptálva Szent Ágoston történeti interpretációját – az emberi történelmet három alapvető korszakra osztotta: az első időszakban a teljesen evilági szempontok dominálnak, majd hogyanem az ágostoni civitas terrena, a bűnösség és az emberi önszeretet jegyében (jelképe a házas ember), a második korszakban átmenetiség figyelhető meg a „megvilágosodás” felé, tehát az immanencia és transzcendencia között (jelképe a világi pap), míg a harmadik korszakban a hit győz az értelem, a szellem a természet, a civitas dei a civitas diaboli, a belső a külső fölött, s kezdődik Isten országának a földi megvalósulása. (Jelképe a világtól, főként a politikától, tehát az állami étellel kapcsolatos tevékenységtől elforduló s csupán a belső szemlélődésnek, az igazságának élő szerzetes.)

Vö. Joachimus de Fiore-hoz Ernst Breisach: *Historiográfia.* Osiris, Budapest, 2004. 149. o.

A középkori itáliai történetíráshoz általában például Bernhard Schmeidler: *Italienische Geschichtsschreiber des XII. und XIII. Jahrhunderts.* Verlag von Quelle & Meyer in Leipzig, 1909.

A három Villani krónikája. Attraktor, Máriabesnyő, 2011. (Eredeti kiadása vó. A három Villani krónikája. Fordította, bevezetéssel ellátta: Rác Miklós. [Középkori krónikások VII–IX.] Budapest, 1909.)

- 4 A korábbiakban ebben a vonatkozásban mindenekelőtt Aeneas Sylvius Piccolomini, Flavio Biondo, Lorenzo Valla nevét említettem. Amint erről szintén szó esett, Piccolomini mindenek-

előtt a földrajzi szemlélet érvényesítése, F. Biondo az antikvárius történetírás és a régészt megindítása, L. Valla pedig a kritikai filológiai módszer alapjainak lerakása (Vö. a constantinusi adománylevél hamisított voltának a bizonyítása) terén jelentett kiemelkedőt és előremutatót. Természetesen itt is csak részleges kép kialakítására törekedhetünk, hiszen a forráskritikai elemek mellett persze roppant fontosak ebben a vonatkozásban is az olyan inkább „retorikus” összetevők, mint a reneszánsz és humanizmus jegyében a természethez való fordulás vagy általában a politikai nézetek érvényesítése, amelyben központi szerepet játszik a csirázó nemzetállami gondolat, vagyis a bármely politikai alakzatban megnyilvánuló „ragione di stato” tétele. Ez feltétlenül az ágostoni, s a világkrónikákban megfogalmazott keresztény univerzalizmussal szemben az evlágóság s így a történeti elv áttörését jelentette.

Szintén korábban mutattam rá arra is, hogy persze ez a filológiai-kritikai s így racionalisabb módszer még számos jegyét őrzi az irodalmiságnak (ezért is „csak” egyfajta átmenet a 19. századi profeszionalizmushoz), hiszen – különösen a nagy kortörténeti munkákban (vö. például Machiavelli történeti könyvei) – alapvető az „ékes” beszéd, a homiletika s a szerzők a történelmi szereplők szájaiba hosszú, szépen megformált (természetesen soha el nem hangzott) morális tanulságokra intő beszédek adnak. Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy a résztudományok, sőt a segédtudományok kezdetei is ekkorra nyúlnak vissza, így mondjuk a művészettörténet (Vasari) vagy a kronológiáé (Scaliger).

Magától értetődően, az említettek mellett még számos kiemelkedő itáliai történetíró megemlíthető ebből a korszakból, akik vegyesen képviselik az irodalmi/retorikus és az erudita jellemvonásokat, lényegében már Petrarától, pl. Leonardo Brunin, Poggio Bracciolinin, Crivellin, Giovanni Simonettán, Sabellicuson keresztül egészen az ellenreformáció történetírójáig Sarpiig. Ezek behatóbb tárgyalására vö. Erich Cochrane: *Historians and historiography in the Italian Renaissance*. Chicago, 1985. Illetve pl. Donald J. Wilcox: *The Development of Florentine Humanist Historiography in the Fifteenth Century*. Harvard University Press. Cambridge, Massachusetts, 1969.

A magyar történetírással összefüggően számtalan itáliai történetíró megemlíthető (akik kötődnek az itáliai humanizmushoz), Bonfiniától Ransanusig, M. Sanutióig. A XVI–XVIII. századi olasz történetírás magyarságképét vizsgálja s az itt említetteket számos egyébvel kiegészíti (Vico Caraffa életrajzával bezárólag) Jászay Magda: *A kereszténység védőbástyája olasz szemmel*. (Olasz kor-

társ írók a XV–XVIII. századi Magyarországról.) Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996.

Szintén olasz–magyar kapcsolatokra s a kezdődő intézményesülésre, benne a Collegium Hungaricumra (és így a szemináriumi rendszer csíráira) vö. Bitskey István: *Hungáriából Rómába*. (A római Collegium Germanicum Hungaricum és a magyarországi barokk művelődés) Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996.

Az itáliai humanista történetíráshoz még vö. Aszalós Éva: *Leonardo Brunin, a firenzei humanista történetíró atyja*. Debreceni Szemle, VI. évf., 3. sz. 1998. szeptember. 400–407. o. Valamint pl. Kovács Kiss Gyöngy: *Reneszánsz történelemeszmény és történetírás Itáliában*. Korunk, 1998. május.

- 5 Vö. például M. Ritter: i. m. 190–195. o.; valamint Francesco Guicciardini: *Itália története (1494–1534)*. Európa Kiadó, Budapest, 1990.

Korábban már felvetődött F. Gilbert: *Machiavelli and Guicciardini: Politics and History in Sixteenth Century Florence*. Princeton, 1965.

Az egész korszakhoz alapvető Cochrane: i. m. Uő: *The Transition from Renaissance to Baroque: The Case of Italian Historiography*. *History and Theory* Vol. 19. (Febr. 1980), 21–38. o.

- 6 Vö. Momigliano: *Mabillon's Italian Disciples*. című idézett tanulmánya. Muratori összefoglaló művére vö. Lodovico Antonio Muratori: *Annali d'Italia*. I-II. Torino, 1976. Ebben a jezsuita történetírásra jellemző művében kronologikusan haladva s inkább az eseményekre összpontosítva mutatja a korábbi Itália történetét.

- 7 Ennek az ún. erudita történetírásnak egy fontos képviselője a Magyarországon (legalábbis a magyar történeti irodalomban) meglehetősen jól ismert Luigi Ferdinando Marsigli, aki – eredetileg praktikus, hadászati, a békekötéseket előkészítő céllal készítve műveit – a modern térképészet megalapítója, számos (pl. az arab, héber, perzsa, török történelemmel kapcsolatos) forrás összegyűjtője s aki a magyar történelemről is készített egy rövidebb összefoglalást olasz nyelven, a hanyatló török birodalomról, főleg annak katonai berendezéséről és hadseregéről pedig egy igen részletes monográfiát is készített. Igen jelentősnek mondható könyvgyűjteménye is, amely egyéb – például botanikai és ásványtani – gyűjtései kiegészítésével Bolognában egy a 18. század elején megalakuló tudományos intézet, sőt akadémia megalapításához is vezetett. Szintén az erudita iskola jelentős/markáns képviselőjének tekinthető Bacchini, Tiraboschi vagy Scipio Maffei, sőt részben Cuoco is.

Vö. mindezekhez Luigi Fradinando Marsigli: *A magyar királyság történetének kivonata*. (Fordította, az utószót és a jegyzeteket írta: Nagy Levente) Attraktor, Máriabesnyő–Gödöllő, 2009.

- Luigi Ferdinando Marsigli: Az Oszmán Birodalom katonai állapotáról, felemelkedéséről és hanyatlásáról. (Fordította F. Molnár Mónika.) Históriaantik Könyvesház Kiadó, Budapest, 2007.
- A nemzetközi irodalomból már-már klasszikus John Stoye: Marsigli's Europe. 1680-1730. (The Life and Times of Luigi Ferdinando Marsigli, Soldier and Virtuoso). Yale University Press New Haven&London, 1994.
- Maffei-ről pl. Paolo Ulvioni: Scipione Maffei: La solitudine dell'intelligenza. Un nuovo contributo. Rivista storica italiana. 2009. Vol. 121. Fasc. 1. 121-149. o.
- Cuoco-hoz vö. Cuoco: Saggi storico sulla rivoluzione napoletana del 1799. (Reprint a cura di Pasquale Villani.) Roma-Bari, 1976.
- 8 Vö. a korábbiak. Vicoról vö. Gyurgyák János – Kísantal Tamás (szerk.): Történetelmélet I. Osiris, Budapest, 2006. Részlet az „Új tudomány”-ból, 237-275. o. Vicoról, kiadásairól, recepciójáról rövid összefoglalás uo. 235-237. o.
- Illetve Erős Vilmos: A XVI–XVIII. századi történetírás I. Világosság, 2009/2. 111-125. o., a XVI–XVIII. századi történetírásról szóló fejezet. Vico máig legjobb összefoglalásának és elemzésének persze Croce híres biográfiája, illetve Vicoval kapcsolatos tanulmányai tekinthetők.
- Vö. B. Croce: La filosofia di Giambattista Vico. (Terza edizione riveduta). Bari, 1933.
- 9 Vö. a későbbiek.
- 10 Vö. Giambattista Vico: Az új tudomány. (Fordította Dienes Gedeon és Szemere Samu.) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979.
- 11 Vö. pl. I. Berlin: A történelmi szükségszerűség. In uó: Négy esszé a szabadságról. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1990. 181-333.
- 12 Vicohoz, illetve a hozzá kapcsolódó és a modern eszmetörténetírást érintő kérdésekről legújabbban magyarul vö. még Nagy József: Vico. (Eszmetörténet mint korlátlan szemlézés). Áron Kiadó, Budapest, 2003.
- 13 Vö. B. Croce: Storia della storiografia italiana nel secolo decimonono. L. Bulferetti: La storiografia italiana dal romanticismo a oggi. című idézett művek. Összefoglalóan és különösen az intézményekről (levéltár, forráskiadványok, szinterikus munkák, folyóiratok, bibliográfiák stb.) vö. Italie par Georges Bourgin, i. m.
- Valamint Angelo de Gubernatis említett szintézise.
- 14 Vö. erre Felix Gilbert: The Professionalisation of History in the Nineteenth Century. In Higham, G. John et a. (eds.): History. The Development of Historical Studies in the United States. Prentice-Hall, Englewood Cliffs, New Jersey, 1965. 320-339. o.
- 15 Vö. Italy (Mauro Moretti and Ilaria Porciani.) In: Atlas of European Historiography. (The Making of a Profession.) című idézett mű. Valamint mindezekhez még pl. David Laven: The Lombard League in Nineteenth-Century Historiography, c.1800-c.1850. In: Nationalizing the Past (Historians as Nation Builders in Modern Europe). Edited by Stefan Berger and Chris Lorenz. Palgrave Macmillan, 2010. 358-383. o.
- Mauro Moretti and Ilaria Porciani: Italy's Various Middle Ages. In: The Uses of the Middle Ages in Modern European States. (History, Nationhood and Search for Origins:) Edited by R. J. W. Evans and Guy P. Marchal. Palgrave Macmillan, 2011. 177-196. o.
- 16 Vö. Italy (Mauro Moretti and Ilaria Porciani.) In: Atlas of European Historiography. című idézett mű. Valamint pl. Ilaria Porciani: La festa della nazione. (Rappresentazione dello Stato e spazi sociali nell'Italia unita.) Il Mulino, Bologna, 1997. Valamint Italie par Georges Bourgin. In: Histoire et historiens depuis cinquante ans. című idézett mű.
- 17 Vö. mindezekhez David Laven: i. m.; Mauro Moretti and Ilaria Porciani: i. m.
- 18 Vö. Cesare Balbo: Storia Italia e altri scritti. Torino, 1984.
- 19 Vö. Kelley: Fortunes of History. 259-264. o.
- A 19. századi olasz történetírás máig legjobb feldolgozása Croce korábban már emlegetett, nagyszabású és filológiai szempontból is kiemelkedő összefoglalása. Ebben a nagy olasz filozófus rámutat arra, hogy az olasz történetírás professzionalizálódása a 19. század folyamán – természetesen és Nyugat-Európához hasonlóan – ellentmondásosan és fokozatosan megy végbe. A század első felének nagy történetírói (Cuoco, Troya, Botta, Sismondi, Balbo) még inkább egy irodalmias, a nagy egyéniségeket és persze a nemzeti függetlenség tematikáját középpontba állító történetírást művelnek.
- Vö. B. Croce: Storia della storiografia italiana nel secolo decimonono című idézett műve.
- 20 A korábban is virágzó, ekkor is jelentős, nagy mennyiségű emlékirat-irodalomból pedig kiemelkednek Garibaldi vagy például Settembrini memoárjai. Magyarul ezekből vö. Garibaldi válogatott írásai. (A kötetet összeáll., bev. és jegyz. ell. Sallay Géza; ford. Sallay Géza, Szauder József; a térképeket készítette Bognár Gábor.) Budapest, Művelt Nép, 1955. Illetve Garibaldi emlékiratai. (Dumas Sándor után franciából fordította Kassay Adolf.) 2 kötet. Megjelenés: [Pozsony] Posony : Sieber Henrik könyvnyomdája, 1861.
- Újabbban felvetődött a 19. századi olasz történetírásban is a nők szerepének vizsgálata, illetve a szorosabb értelemben nem a professzionális történetíráshoz kapcsolható, inkább marginális pozícióban lévő, s így inkább az irodalomhoz

- közelebb álló műfajokban alkotó női történetírók vizsgálata. Vö. mindehhez Ilaria Porciani: Women and the writing of national history. Italy, 1860-1914. In: Political systems and definitions of gender roles. Edited by Ann Katherine Isaacs. (Clloh's Workshop II). Edizioni Plus, Università di Pisa, 2001. 107–116. o.
- 21 Vö. pl. a *Historiae Patria Monumenta* című forrásgyűjtemény.
- 22 Vö. B. Croce: *Storia della storiografia italiana nel secolo decimonono*, i. m.
- 23 Villarihoz vö. Pasqual Villari: *Geschichte Girolamo Savonarola's und seiner Zeit*. Leipzig, Brockhaus 1868. Valamint pl. Pasquale Villari: *L'Italia e la Civiltà*. Ulrico Hoepli, Milano, 1925. Cantu-hoz Cesare Cantu e il suo tempo. Incontro di studio N. 7. (16 novembre 1995.) Istituto Lombardo di Scienze e Lettere, Milano. 1996. Illetve Cesare Cantu: *Világtörténelem*. Szent István Társulat, Budapest, 1856–1876. Labriolához Antonio Labriola: *Tanulmányok a történelmi materializmusról*. Kossuth Könyvkiadó, 1966. Cattaneo-hoz Clara Maria Lovett: *Carlo Cattaneo and the Politics of the Risorgimento 1820-1860*. Martinus Nijhoff. The Hague. 1972. Cattaneótól Carlo Cattaneo: *La città*. (Considerata come principio ideale delle istorie italiane.) A cura e con introduzione e note di G.A. Belloni. Vallecchi Editore Firenze, 1931. Ebben a könyvében – a pozitívizmus elveinek megfelelően – nem politikai történettel vagy nagy egyéniségekkel, hanem a városiasodás jelenségével foglalkozik, egyetemes történeti és szociológiai szempontokból. Az egész kérdéskörhöz, illetve a professzionális jelenségéhez S. William Halperin: *Francesco Ruffini (1873–1934)*, i. m.
- 24 Vö. Benedetto Croce: A történelem filozófiája. In: *Történetelmélet II.* 410–450. o. Részletes irodalom Crocéhoz Uo. 408–410. o. Valamint uó: *Theorie und Geschichte der Historiographie*. (unter Betrachtungen zur Philosophie der Politik) Verlag von J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen, 1930. B. Croce, *Teoria e storia della storiografia*, 2 voll. a cura di E.Massimilla e T.Tagliiferri, 2007, Editore: Bibliopolis, Collana: B.Croce:edizione nazionale delle opere
- 25 B. Croce: *La filosofia di Giambattista Vico*. (Terza edizione reveduta). Bari, 1933.
- 26 Vö. Benedetto Croce: *Storia della storiografia italiana nel secolo decimonono* című i. m. Valamint Benedetto Croce: *Die Geschichte als Gedanke und Tat*. Bern, 1944. B. Croce, *La storia come pensiero e come azione*, Laterza, Bari, 1938.
- 27 Vö. a következő jegyzet.
- 28 Vö. B. Croce: *La filosofia di Giambattista Vico*. (Terza edizione reveduta). Bari, 1933. Valamint B. Croce: *Saggio sullo Hegel*. (Seguito da altri scritti di storia della filosofia.) Bari, Laterza & Figli. 1967.
- 29 Vö. még különösen Benedetto Croce: A cselekvés elsőbbsége. In uó: *A szellem filozófiája*. (Válogatott írások.) Gondolat, Budapest, 1987. 226–238. o. Valamint uó: *Filozófiai munkásságomról*. In uo. 91–104. o.
- 30 Meg szeretném itt jegyezni, hogy végtelenül egyoldalúnak és alapvetően hamisnak tartom azt az értelmezést (amelyet Szekeres András is képvisel említett és még említendő tanulmányában, s amely főként az ötvenes-hatvanas évek társadalomtörténetészeinél volt alapvető), miszerint Croce valamiféle leegyszerűsített állami, politikai („etiko-politikai”) szempontokat érvényesítő történetírói munkálkodást fejtett ki, amihez képest a háború után mintegy szükségszerűvé vált az olasz historiográfia modernizálása, társadalomtörténeti, strukturális, elemző szempontokat érvényesítő paradigmaváltása. Ez a kritika legfeljebb a 19. századi olasz történetírára érvényes, de nem Crocéra, akinek a történelemhez való viszonya és történetírása nem azonosítható valamiféle primitív politikátörténettel. Ezért használok jelen leírásban is a szellemtörténet kifejezést és minősítést, amit egyébként műveinek magyar válogatása is sugall, de általában is érvényes, hogy Croce történelemfelfogásában a politikai eseménytörténetnek vajmi kevés szerep jut, annál inkább az irodalomnak, filozófiának, történeti gondolkodásnak (Dantétól Vicoig), azaz a szellemi folyamatok bemutatásának, illetve elemzésének s így általában is a teoretikus, problémaközpontú, persze hermeneutikai jellegű és így szintetikus történetírásnak. (Híres mondása egyébként – ez persze közismert –, ha egy ország/nemzet történetét meg akarod ismerni, akkor tanulmányozd mindenekelőtt az irodalmát.) Szintén alapjaiban vitatható ugyanakkor az a főként az amerikai New History (Becker, Beard) által képviselt s Magyarországon is elterjedt nézet, miszerint Croce prezentizmusa valamiféle relativista, konstrukcionista s így – Collingwooddal együtt – a posztmodern előképeként/előfutáraként értelmezhető álláspont lenne. Crocénak a prezentizmushoz fűződő gondolatai nagyon is kiérlelt morális-etikai megfontolásokhoz kötődnek, tehát sokkal inkább a valóság alakításának igényéből fakadnak s számára (Vichohoz hasonlóan) múlt és jelen (szubjektum és objektum) nem elválasztható egymástól, azaz az ebben lévő közöst, azonost, általánost, egyezőval a kontinuitást keresi. Ez a posztmodernre éppen nem jellemző, hiszen az inkább a diszkontinuitásra, múlt és jelen radikális elkülönítésére apellál. Ki kell hát tartanunk annál a nézetnél (amit Croce önéletrajzi írásaiban is elismer, s Collingwood is

- így vélekedik erről), miszerint Croce pozíciója egy alapvetően neohegeliánus, Hegelt szellemtörténeti elemekkel átitató alapállás.
Vö. mindezekhez Szekeres: i. m.
Lévai Csaba: Progresszivismus és relativizmus: Carl Lotus Becker és az amerikai „relativista” történetírás. *Múltunk-Politikatörténeti Folyóirat*, 2003/2. 58–111. o.
Valamint Robin G. Collingwood: A történelem eszméje. Bp., 1987.
- 31 Vö. erről E. Cione: *Bibliografia crociana*. Roma, 1956.
Illetve Benedetto Croce. *Geschichte Europas im 19. Jahrhundert*. Europa Verlag, Zürich, 1935.
Uő: *Histoire de l'Italie contemporaine*. 1871–1915. *Bibliothèque Historique*. Paris, 1929.
Benedetto Croce, *Storia d'Italia dal 1871 al 1915*, GiusLaterzaefigli, tipografieditorilibrari, Bari, 1962.
Croce értelmezéséhez alapvető Rosario Romeo: *Italia moderna fra storia e storiografia*. című idézett műve.
- 32 Croce egyéb történetírói munkáiból vö. például szülővárosának történetét. Benedetto Croce: *History of the Kingdom of Naples*. The University of Chicago Press, Chicago&London, 1970.
Valamint pl. Benedetto Croce: *Storia della età barocca in Italia*. Bari, 1929.
- 33 Magyarul vö. Ferrero: *Róma nagysága és hanyatlása*. I–IV. Révai Kiadás, 1916.
- 34 Ferrerótól legújabbban magyarul vö. Guglielmo Ferrero: *Kaland*. (Bonaparte Itáliában). 1796–1797. Osiris Kiadó, Budapest. 2000. Ferrero mellett az olasz szellemtörténet kiemelkedő képviselője F. Chabot, akit az olasz történetírás Meineckéjének is szoktak nevezni. Vö. magyarul tőle Federico Chabot: *Olaszország története*. 1918–1948. Gondolat, Budapest, 1967.
Chabot-hoz vö. Brunello Vigezzi (szerk.): *Federico Chabod e la „Nouva Storiografia” Italiano dal Primo al Secondo Dopoguerra, 1919–1950*. Milan, 1984.
Részben szellemtörténeti ihletésűek a jobboldali történeti és politikai gondolkodás olyan képviselőinek művei, mint Gentile és a második világháború után is jelentős hatást gyakorló Julius Evola. Vö. például Julius Evola: *Lázadás a modern világ ellen*. (Fordította Szongott Rudolf). Nyíregyháza, 1997.
Uő: *A jobboldali történetírás*. In. *Pannon Front*, 13. sz. (1998) 25–26. o.
- 35 Vö. *Olasz marxista filozófusok írásaiból*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1970.
Valamint például Antonio Banfi válogatott írásai. (Válogatta, a bevezető tanulmányt írta, a fordítást szakmailag ellenőrizte Kéri Elemér.) Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1974.
- 36 Vö. *Olasz marxista filozófusok írásaiból*. című említett kötet.
- Valamint Antonio Gramsci: *Levelek a börtönből*. Szikra Kiadó, Budapest, 1949. Illetve Antonio Gramsci: *Quaderni del Carcere*. Einaudi Editore, Torino 1975. I–IV. vol.
- 37 A két világháború közötti olasz történetírás egyéb törekvéseiről (pl. bizonyos népiségtörténeti irányzatokról) vö. Dr. Ruzicska Pál: *Az olasz történetírás új útjai*. (I. közl.) *Történetírás I. évf.*, I. sz. 1937. 101–105. o.
A Mussolinit támogató történészek legnevesebb alakja G. Volpe. Vö. G. Volpe: *L'Italia in cammino*. Milan, 1928. Róla valamint a német völkisch ideológia Itáliai meggyökerezésének kérdéseiről vö. Christian Jansen: *Warum es in Italien keine Volksgeschichte wie im „Dritten Reich” gab: Zum Verhaeltnis von Geschichtswissenschaft und fascistischem Regime*. In: *Volksgeschichten im Europa der Zwischenkriegszeit*. Herausgegeben von Manfred Hettling. Vandenhoeck&Ruprecht in Göttingen, 2003. 120–146.
A baloldali, liberális politikai nézeteket valló történészek közül mindezzel szemben gyakran emigrálniuk kellett. Közülük a leginkább ismert G. Salvemini történetírói munkássága. Vö. róla Massimo Salvadori: *Gaetano Salvemini*. Turin, 1961.
Jelentős, a gazdaság- és társadalomtörténeti kutatásokat szorgalmazó, nem marxista és a fasizmussal is szemben álló folyóirata a két világháború közötti olasz történetírásnak a „Nuova Rivista Storica” Barbagallo-val, Einaudi-val és Del Pane-val. Vö. mindezekre Antonio Casali: *Storici italiani fra le due guerre*. (La „Nouva Rivista Storica” (1917–1943). Guida Editori, Napoli, 1980.
- 38 Vö. ehhez például John A. Davis: *Modern Italy – Changing Historical Perspectives since 1945*. In. *Companion to Historiography*. Edited by Michael Bentley. Routledge, London and New York, 1997. 545–590.
- 39 Vö. mindehhez Claudio Pavone: *Italy: trends and problems*. című idézett tanulmánya, valamint pl. Arnaldo Momigliano: *Essays in Ancient and Modern Historiography*, i. m. Uő: *The Classical Foundations of Modern Historiography*, i. m.
Magyarul Arnaldo Momigliano: *A régiségbúvárokodás eredete*. (Mészáros F. István fordítása.) *Orpheus (Irodalmi folyóirat)*, V. évf., 1994. 2–3. 111–133.
Az eszmetörténeti, illetve a historizmus történetével kapcsolatos kutatásokból kiemelkedik Carlo Antoni: *Lo Storicismo*. Torino, 1957.
Valamint Federico Chabod: *L'Italia Contemporanea (1918–1948)*. Torino, 1961.
F. Venturi: *Les intellectuels, Le Peuple et la Révolution: histoire du populisme russe au XIX. siecle*. Paris, 1972.
- 40 Vö. Kelemen János: *Az olasz hermeneutika*

- Crocétól Ecoig című idézett műve. Kelemen professzor itt a címben szereplőkön kívül például még Betti vagy Vaissimo-t emeli ki a filozófiai hermeneutika képviselői közül, de nem lehet kétséges, hogy mondjuk De Grassi is számottevő reprezentánsa mindennek. Utóbbihoz vö. Nagy József: Vico című idézett műve.
- 41 Vö. Rosario Romeo: *Italia moderna fra storia e storiografia* című idézett műve, de Cavour-ról önálló monográfiát is írt. Vö. mindezekhez még a 43. sz. jegyzet.
- 42 Az irányzatnak egy vezető *spiritus rectora* még a két világháború közötti időszakból a modern olasz katolicizmus egyik ikonja, Giovanni Papini. Tőle magyarul vö. Giovanni Papini: Szent Ágoston. Kairosz Kiadó, é. n.
Az irányzat ideológiájához, tehát a liberális katolicizmushoz köthető intézet (szintén a háború után alapult) az Istituto Sturzo, amely részben a marxista-kommunista örökséget reprezentáló Gramsci Intézettel (Istituto Gramsci) szemben és az olasz ellenállást monumentalizálni kívánó Istituto Nazionale della Resistenza mellett alakult meg.
Vö. Italy (Mauro Moretti and Ilaria Porciani.) In: *Atlas of European Historiography*. című idézett írás.
- 43 A háború utáni nem marxista eszmétörténet-írás kiemelkedő képviselője Rosario Romeo. Ő egyik fő művében, a „Risorgimento et capitalismo”-ban Gramsci és a marxista gazdaságtörténészek azon tételével számol le már az ötvenes években, miszerint az egység létrehozása után Olaszországban (Európa egyéb elmaradott régióihoz hasonlóan) nem volt megfelelő mértékű az ipari és gazdasági fejlődés, ennek következtében a polgárság (burzsoázia) alapvetően nem tudta betölteni „történelemi” feladatát, a modernizáció, a Nyugat-Európa-hoz való felzárkózás megvalósítását (ez így a szocialista/kommunista forradalomra, tehát a proletariátusra várna). Rosario Romeo egyéb műveiben is a reformok (tehát nem a forradalom) útján haladó, a liberális polgárság vezetésével végrehajtott modernizáció híve, nem véletlen, hogy az olasz egység megvalósítói közül Cavour életművével foglalkozott a legtöbbet.
Vö. Rosario Romeo: *Risorgimento e capitalismo*. Roma-Bari, 1998. (Első kiadása: 1959.)
Rosario Romeohoz legújabbban vö. Volpi, Alessandro: *Rosario Romeo; note storiografiche su Risorgimento e capitalismo Rivista storica italiana*. 2010. Vol. 122. Fasc.1. 103–157. o.
A korábbi, magyarul is olvasható irodalomból például Alexander Gerschenkron: *Rosario Romeo és az eredeti tőkefelhalmozás. In uő: A gazdasági elmaradottság – történeti látárból*. Gondolat, Budapest, 1984. 200–240. o.
- 44 Vö. Szekeres András: *Az ’ellentörténet-től’ a mikroelemzésig: társadalomtörténet Olaszországban* című idézett tanulmánya.
- 45 Vö. Enzo Colotti: *A náci Németország*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1965.
Carlo M. Cipolla: *Between History and Economics. An Introduction to Economic History*. Oxford, 1991.
Portelli: *Biografia di una città. Storia e racconto: Terni 1830-1985*. Einaudi („Microstorie”), Torino, 1985.
Carlo Poni: *Fossi e cavedagne benedicon le campagne*. Studi di Storia rurale. Il Mulino, Bologna, 1982.
L. Passerini: *Storia orale, vita quotidiana e cultura delle classi subalterne*. Torino, 1978.
Uő: *Storia e soggettività. Le fonti orali, la memoria*. La Nuova Italia, Firenze, 1988.
Uő: *Work ideology and consensus under Italian fascism*. In: *The oral history reader*. (Edited by Robert Perks and Alistair Thomson.) Routledge, London and New York, 1998. 53–62. o.
L.M. Lombardi Satriani: *Antropologia culturale e analisi della cultura subalterna*. Messina, 1968.
- 46 Vö. Szekeres András: *Az ’ellentörténet-től’ a mikroelemzésig: társadalomtörténet Olaszországban*. című idézett tanulmánya.
- 47 Vö. ehhez John A. Davis: *Modern Italy – Changing Historical Perspectives since 1945*. című idézett tanulmánya.
- 48 Vö. ehhez pl. Ann Katherine Isaacs: *Twentieth Century Italian Historiography on the State in the Early Modern Period*. In: *Public Power in Europe. (Studies in Historical Transformations.)* Edited by James S. Amelang and Siegfried Beer. Pisa University Press, 2006. 17–38.
Valamint Denis Mack Smith: *La storia manipolata*. Bari–Roma, 1998.
- 49 Főszerkesztője sokáig R. De Felice.
- 50 Vö. pl. Renzo De Felice: *Mussolini il rivoluzionario*. Turin, 1965; *Renzo De Felice: Mussolini il fascista*. Turin, 1966-68; *Renzo De Felice: Mussolini il duce (Gli anni del consenso 1929-1936)* Einaudi, 1974. 1996; *Renzo De Felice: Mussolini l’Alleato. I. L’Italia in guerra*. Turin, 1990.
Roberto Battaglia: *A második világháború*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest. 1963.
- 51 Vö. pl. Emilio Lussu: *A Marcia su Roma – és a háttere*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1977.
Luigi Longo: *A nemzeti felkelés útján*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1979.
Ciano gróf naplója. 1939–1943. Ármádia Kiadó, 1999.
- 52 Montanellihez vö. Madarász Imre: „Történész vagy, ha tetszik, krónikás.” Indro Montanelli: *Itália története*. In uő: „Az emberélet útjának felén” (Italianisztika jelen időben). Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 1999. 73–76. o.
Illetve Indro Montanelli – Roberto Gervaso: *L’Italia del settecento (1700-1789)*. Biblioteca

- Universale Rizzoli. Milano, 1998. (Első kiadása: 1970.)
- 53 Vö. Olasz marxista filozófusok írásaiból. című idézett kötet.
- 54 Sőt van már egyfajta neofasiszta történetírás is, amely legitím politikai törekvésnek tartja az olasz fasizmust, erőteljesen bírálja a háború alatti ellenállást, a baloldali mozgalmakat s a fasiszta rémtettekkel szemben pl. a partizánok erőszakos cselekedeteit, vagy a szövetségesek bombázásait veszi osztályba. Vö. pl. John Foot: *Italy's Divided Memory*. Palgrave Macmillan, New York, 2009.
- 55 Megjegyezném itt, hogy a német történetíráshoz hasonlóan – érthető módon – a náciizmus és a fasizmus az olasz történetírásnak is az egyik alapvető kutatási iránya, ahol természetesen ugyancsak lényegi/fundamentális kérdés a kettő megkülönböztetése, egyes történészeknél (vö. Berger) már csak az olasz nemzeti identitás megalapozásának szempontja miatt is. Felvetődik itt is olyan felfogás, amely (kapcsolódva a modernizációs elméletekhez) a fasizmust a gazdaságilag elmaradott, de nemzeti büszkeségükben sérelmet szenvedett térségek felülről, diktatórikus eszközökkel kikényszerített modernizációs kísérleteként mutatja be. Nem hiányzik azonban a fasizmusnak a hagyományos politikatörténethez, illetve a jobboldali nézetekhez kötődő értelmezése sem, amelyet újabban R. de Felice munkáiban (Mussoliniről írott többkötetes életrajzához) bukkan fel. Eszerint az olasz fasizmus lényegileg különbözik a náciizmustól (antiszemitizmus, koncentrációs táborok hiánya) s nagymértékben kötődik a 19. században az egységes olasz államot létrehozó (s akkor így pozitív szerepet betöltő) nemzeti eszmékhez, illetve annak egyfajta jogos – bár autoriter elemeket felvonultató – folytatása. (Renzo de Felice egyik leginkább invenciózus – és vitatott – fogalma azonban a fasiszta mozgalom és a fasiszta rendszer megkülönböztetése, amelynek értelmében a fasiszta mozgalom – kb. 1925-ig, az intézményszerűsítés megkezdéséig több innovatív, friss és valódi modernizációt szándékozó gondolatot hordozott, még a művészetek területén is – vö. a futurizmus.) Megjelenik újabban a fasizmusnak a posztmodern szemszöghöz kötődő interpretációja is, amely pl. Mussolininek a nők körében való nagy hatását értelmezi – s ezt nem politikai eszméinek, hanem férfiúi vonzerejének, a „virilitás”-nak tulajdonítja. Ezen felül szociálpszichológiai, tömeglélektani indítatású, illetve az oral history-ra is alapozó vizsgálatok folynak a háború végén felbukkanó indokolatlanul erőszakos partizánselekmények/bosszúk eseteiről is, amelyek az erőszak szimbolikus magartásformáit elemzik.
- Vö. mindezekhez Francesco Malgeri: *A fasiszta mozgalomtól a fasiszta rendszerig (1922–1933)*. Világtörténet, 1980. 3. sz. 39–54. o.
- Valamint Stefan Berger: *A Return to the National Paradigm? National History Writing in Germany, Italy, France, and Britain from 1945 to the Present*. In: *Journal of Modern History*, Volume 77, Number 3, September 2005. 631–675. o.
- Illetve Alessandro Portelli: *The Battle of Valle Giulia*. (Oral History and the Art of Dialogue.) The University of Wisconsin Press, Wisconsin, 1997.
- Az emlékeztetőtörténeti kutatások közül, amelyek részben utalnak a múlt politikai szempontból történő manipulálására is fontos még például Primo Lévi: *If This Is a Man*. London, Abacus, 1987.
- Uő: *The Drowned and the Saved*. Abacus, London, 1989.
- Magyarul P. Lévi: *Akik odavesztek és akik megmenekültek*. Európa, Budapest, 1990. (Betlen János ford.)
- Valamint G. Lévi: *A távoli múlt*. In: Francois Hartog-Jacques Revel (szerk.): *A múlt politikai felhasználásai*. L'Harmattan–Atelier, Budapest, 2006. 21–33. o.
- 56 Vö. a későbbiek.
- 57 Vö. Szijártó M. István: *A mikrotörténelem*. In: *Bevezetés a társadalomtörténetbe*. 494–513. o.
- Jacques Revel: „Microanalysis and the Constructions of the Social”. In: *Histories. French Constructions of the Past*. Edited by Jacques Revel and Lynn Hunt. The New Press, New York, 1995. 492–502. Valamint pl. Edoardo Grendi: „Micro-analisi e storia sociale”. (*Quaderni storici* 358/1977) 506–520. o.
- 58 Vö. Jacques Le Goff: *Histoire et mémoire*. Gallimard Paris, 1988, különösen a „L'histoire aujourd'hui” című fejezetben 326–353. o. passim.
- A hetvenes években indult a háború utáni olasz társadalomtörténet reprezentatív összefoglalása, a *Storia d'Italia* is. Ez kezdetben az *Annales* képviselte társadalomtörténeti szempontok alapján kívánta elkészíteni az itáliai történelem szintézisét (R. Romeo éles kritikáját is kiváltva), később – újabban – azonban sok vonatkozásban adaptálta a „microstoria” eredményeit, sőt alapállását is. Vö. *Storia D'Italia*. Coordonatori dell'opera Ruggiero Romano e Corrado Vivanti. (pl. VI. Atlante. Torino, 1976.)
- 59 Vö. Umberto Eco: *Interpretáció és történelem*. In: *Történetelmélet II*. 949–960. o. Uo. részletes irodalom is Ecohoz, 947–949. o.
- 60 Vö. Umberto Eco: *A rózsza neve*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2001.
- 61 Vö. Umberto Eco: *A nyitott mű*. (Válogatott tanulmányok) Gondolat, Budapest, 1976.
- 62 Hozzá lehet tenni mindehhez, hogy Eco újabban részben korrigálja korábbi nézetét s tagadja a korlátlan és teljesen szubjektív értelmezések végtelen lehetőségét. Feltételez ebben a tekintetben egy optimális olvasót, aki jöllehet nyitott, megőrzi a szövegközeliséget.

- Vö. még Kelemen János: Az olasz hermeneutika Crocétól Ecoig. című idézett műve.
- 63 Ginzburghoz vö. Maria Lúcia Pallares-Burke: *The New History. (Confessions and Conversations)*. Polity Press, Cambridge, 2002. 184–211. o. Uo. Ginzburg legfontosabb műveinek részletes felsorolása is.
- Vö. a microstoria-ról pl. Apor Péter: *Történeti antropológia. In Bevezetés a társadalomtörténetbe.* 443–466. o.; Szijártó István: *A mikrotörténelem.* Uo. 494–513. o.
- Valamint pl. Maurizio Gribaudi: *Diszkontinuitások a társadalomban. Egy konfigurációs modell.* In *Társadalomtörténet másképp. (A francia társadalomtörténet új útjai a kilencvenes években.) Szerkesztették és a bevezető tanulmányt írták: Czoch Gábor és Sonkoly Gábor.* Csokonai Kiadó, Debrecen, (é. n.[1999].) 105–135. o. Illetve Simona Cerutti: *Norma és gyakorlat, avagy szembenállásuk jogosságáról.* Uo. 151–168. o.
- Valamint *Mikrotörténelem* másodfokon. (Szerkesztette: Papp Gábor és Szijártó M. István.) L'Harmattan, Budapest, 2010. Raffaella Sarti: *Vita di casa (Abitare, mangiare, vestire nell'Europa Moderna)*. Editori Laterza. Roma–Bari, 2008. (2. kiad.)
- Eva Cantarella: *Dammi mille baci. (Veri uomini e vere donne nell'antica Roma.* Feltrinelli, Milano, 2009.
- Giovanni Lévi: *Egy falusi ördögűző és a hatalom.* Osiris Kiadó, Budapest, 2001.
- C. Cipolla: *Christofano and Plague.* London, 1973.
- Korábban Georgina Masson: *Impéria impériuma. (Kurtizánok a reneszánsz kori Itáliában.)* Magvető Kiadó, Budapest, 1977.
- Hozzájuk lazán kapcsolható a történeti kérdéseket (pl. Habsburgok) a kultúrtörténeti (tehát legkevésbé sem politikai) szemszögből megszólító ismert író, Claudio Magris munkássága. Tőle magyarul vö. pl. *A Habsburg-mítosz az osztrák irodalomban. (Részletek.)* Európa Könyvkiadó, Budapest, 1988.
- 64 Vö. Cerutti: i. m.
- 65 Vö. ehhez Szekeres András: *Mikrotörténelem és általános történeti tudás. Századvég, új folyam,* 1999. 15. sz. tél. *A fogalom, mint ismertes,* Edoardo Grendi alkotása.
- 66 Vö. Carlo Ginzburg: *A sajt és a kukacok. Egy XVI. századi molnár világképe.* Európa Kiadó, Budapest, 1991.
- Vö. még tőle: „Fülcimpák és körmök”: a következtetésen alapuló paradigma gyökerei. *Café Babel,* 1998/4. sz.
- Uő: *Mikro-Historie. Zwei oder drei Dinge, die ich von ihr weiss. Historische Antropologie.* 1993/1.
- 67 Ginzburgtól újabban még magyarul vö. Carlo Ginzburg: *Éjszakai történet. (A boszorkányszombat megfejtése.)* Európa Könyvkiadó, Budapest, 2003. Illetve Carlo Ginzburg: *Nyomok, bizonyítékok, mikrotörténelem.* Kijárat Kiadó, Budapest, 2010. Az utóbbi kötetben szereplő tanulmányokból egyértelműen kiderül, hogy Ginzburg a microstoriát alapvetően elhatárolja a poszt-moderntól és a nyelvi fordulattól (e véleményét osztja a microstoria legtöbb képviselője). Az „Éjszakai történetben” pedig nem is elsősorban mikrotörténeti, hanem inkább makrotörténeti, összehasonlító szemszöveget érvényesít.
- 68 A Roger Chartier által reprezentált új kultúrtörténeti kutatásokhoz hozzátartozik, hogy ennek egyik szellemi központja szintén Olaszországban található. Vö. az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban. Szerkesztette: Guglielmo Cavallo. Roger Chartier. Balassi Kiadó, Budapest, 2000.
- Benne például par excellence olasz Armando Petrucci: *Olvasás az olvasásért. Az olvasás jövője c. fejezet.* 381–402. o.
- Ugyancsak francia–olasz kooperációknak tekinthető több vonatkozásban mondjuk Sabine Lorigának az önéletírásokban megjelenő identitás-konstrukciók elemzésével összefüggő kutatásai. Tőle vö. pl. Sabine Loriga: *La biographie comme probleme.* In Jacques Revel (dir): *Jeux d'échelles: de la micro-analyse à l'expérience.* Seuil/Gallimard, Paris, 1996.
- Meg lehet említeni, hogy Olaszország a szellemi központja több olyan (részben tan-) könyvsorozatnak, amely egy új európai identitás kialakítására törekszik. Ezek témái például a gender, a rasszizmus, a tolerancia, a különböző földrajzi, regionális, nemzetállami identitások vizsgálata.
- Vö. pl. a gyűjteményes kötet. *Citizenship in Historical Perspective.* Edited by Steven G. Ellis, Gudmundur Halfdanarson and Ann Katherine Isaacs. Pisa University Press, 2006.
- 69 A korábbi nagy ókortörténetészek közül kiemelkedik természetesen De Sanctis, aki szintén a szellemtörténettel mutat rokon vonásokat. Vö. például Gaetano de Sanctis: *Storia della repubblica ateniese (dalle origini alla eta di Pericle.)* Torino, Fratelli Bocca, 1912.
- Az olasz ókortörténet érthetően fontos területe például az etruszológia, amelynek meghatározó alakja M. Pallottino: Tőle magyarul vö. Massimo Pallottino: *Az etruszok.* Gondolat Kiadó, Budapest, 1980.
- 70 Vö. pl. Arnaldo Momigliano: *Essays in Ancient and Modern Historiography. Uő: The Classical Foundations of Modern Historiography,* i. m.
- Az eszmetörténeti, illetve a historizmus történetével kapcsolatos kutatásokból kiemelkedik Carlo Antoni: *Lo Storicismo,* i. m.
- Általában fontosnak és jellemzőnek tartanék egy rövid kitérőt Momigliano kapcsán az olasz historiográfiai kutatásokra, amelyek fémjelzik azután az itáliai történetírásban felbukkanó paradigmá-

kat is. Ezek a historiográfiai kutatások ugyanis már a 19. században megindultak s ezek jelentős eredménye Gubernatis már többször idézett összefoglalása, amely persze a történetírást alapvetően az irodalom részének tekinti s például az itáliai történetírást tárgyalva is inkább adatgazdagságával tűnik ki. Ehhez képest jelent roppant változást Croce (részben már tárgyalt) munkássága, aki a historiográfiai kutatásokat és elmékedéseket roppant fontosnak tartotta. Mindezt azonban főként teoretikus szempontból teszi, tehát nála az egyes történészek és korszakok elemzése, bemutatása alárendelt jelentőségű (hasonlóan például Collingwoodhoz), s inkább annak a bizonyítására esik a hangsúly, hogy az igazi történetírás mindig is a politikai állásfoglalással átítatott morális felelősségvállaláson alapult, s így filozofikus a hegeli értelemben.

Ehhez képest a háború utáni időszakban (vö. Antoni) az olasz historiográfia azt kívánta bizonyítani, hogy a (Croce által is reprezentált) historizmus hagyományai (egység, filológiai kritika, morális-politikai beállítódás) immár korszerűtlenek s az olasz történetírás is a szociológiára felesküvő társadalomtörténet irányában modernizálódik. Ezzel szemben Momigliano (és – ők azonban nem elsősorban historiográfiai vonatkozásban – a nagy ókortörténész De Sanctis vagy a híres eszmetörténész Venturi) Croce nyomdokai haladva a történelmet nem szociológián alapuló „társadalomtudomány”-nak tekintik, hanem alapvetőnek tartják az eszmék és az egyéniség szerepét, a morális momentumokat, valamint az egyénítő, filológiai kritikai, illetve ezzel összefüggő hermeneutikai módszert.

Megjegyzendő még, hogy a nemzetközi historiográfia egyik legfontosabb (sőt egyetlen par excellence historiográfiai) folyóirata Olaszországban működik, „Storia della storiografia” címmel, igaz, nemzetközi szerkesztőbizottsággal és nem kizárólag, sőt nem elsősorban olasz nyelvű tanulmányokkal.

Momiglianohoz vö. még pl. *The Present of the Historian: Essays in Memory of Arnaldo Momigliano*. History and Theory, Beiheft 30. 1991.

De Sanctis-hoz legújabban J. Antonio Dabab Trabluni: *Gaetano de Sanctis, Biographie de Péricles*. Quaderni di storia 69. gennaio-giugno 2009. 63–87. o.

A recens olasz historiográfiai irodalomból vö. például Violante, C.: *Das Ende der „grossen Illusion”*. Ein europaeischer Historiker im Spannungsfeld von Krieg und Nachkriegszeit, Henri Pirenne (1914-1923) – Zu einer Neulesung der „Geschichte Europas”. Duncker&Humblot GmbH, Berlin, 2004.

71 Vö. Mario De Micheli: *Az avantgardizmus*. Képzőművészeti Alap Kiadó Vállalata, Budapest, 1978. III. kiadás.

72 Giuseppe De Logu – Mario Abis: *A velencei festészet fénykora*. Corvina Kiadó, Budapest, 1975. Hasonlóan kultúr- és eszmetörténeti ihletésű pl. Claudio Magris: *A Habsburg-mítosz az osztrák irodalomban*, i. m.

73 Vö. *I luoghi della memoria I-III*. (A cura di Mario Isnenghi). Editori Laterza. Roma–Bari, 1997. Korábban hasonló indíttatású volt Ilaria Porciani: *La festa della nazione*, i. m.

74 Egyéb művei közül vö. például Mario Isnenghi: *Il mito della grande guerra*. Societa editrice il Mulino. Bologna, 1997. (Első kiadás: 1989.)

75 Vö. pl. Sergio Luzzatto: *The Body of Il Duce: Mussolini's Corpse and the Fortunes of Italy*. Metropolitan Books, New York, 2005.

76 Vö. mindehhez legújabban John Foot: *Italy's Divided Memory*, i. m.

77 Az ún. Kefalónia-ügy jellemző témája az olasz történelmi emlékezet „megosztottságának”, problematikus voltának. A második világháború során ugyanis (az olasz fegyverszünet bejelentése után, 1943 szeptemberében) a máról holnapra ellenségé vált németek olasz katonák ezreit megszárolták le a görög szigeten, s ezt az olasz kollektív emlékezet az ellenállás-mítosz szerves részeként igyekszik számon tartani. Azt viszont kevésbé firtatják, hogy ezt megelőzően az olasz katonák hódítókként érkeztek erre a területre s nem kevés erőszakos cselekedetet követtek el maguk is.

Vö. mindehhez Foot: i. m. Illetve Marcello Venturi: *Fehér zászló Kefalónia felett*. Távollabi állomások. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1973.